מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

עלון לב המועדים

הלכות והליכות "בענין חנוכה"

"ועניין מצות חנוכה זו אל תהי קלה בעיניך מפני שהא מד"ס כי היא מן הגדולות והנוראות, כי בזמן הזה הקב"ה גמלנו רק טוב והציל את נפשינו ממות ולא נתן למוט רגלינו מיד מבקשי רעתינו וכל המזלזל בעין זה נראה שכופר בטוב שהיטיב עמנו אלהינו ואינו שמח בשמחת ישראל ואינו חושש בגאולת ובנחמתם ח"ו" (סדר היום חנוכה).

הטעם ששמונה ימים אלו תחילתם מליל כ"ה בכסליו אע"פ שהתחילו להדליק המנורה רק בליל כ"ו

לפי שכבר ביום כ"ה היה הנצחון (פר"ח או"ח תרע).

טעם אחר: לפי שגברו על אויביהם ביום כ"ד והדליקו בליל כ"ה שהיה יום ראשון לנס (מאירי שבת כא.).

טעם אחר: מכיון שלדעת הרמב"ם שכתב שהדלקת הנרות במקדש היתה אף ביום, אכן התחילו להדליק ביום כ"ה (אור גדול למשניות יומא פ"ז מ"ד).

<u>טעם קביעת שם חנוכה</u>

א. שם חנוכה מלשון חניה "חנו כה מאויביהם" שכן בכ"ה כסליו חנו מאויביהם (כל בו מד).

יש שאמרו בלשון אחרת חנו בכ"ה מנסיעתם למלחמה מלשון הפסוק (במדבר לג) "ויסעו ויחנו" (לבוש סימן תרע).

ב. חנוכה מלשון חינוך - שחנכו את המזבח, לאחר שהיונים טימאו את המזבח ואסרוהו, בני החשמונאים היו צריכים לגנוז את אבניו ולבנותו מחדש (או"ז ח"ב סימן שכא).

י"א על שחנכו את כלי שרת, שכן אחרי שטימאו היונים את ההיכל והעזרה בני החשמונאים היו צריכים להתיך את הכלים ולעשותם מחדש (אבי נחל סוף דרוש יב).

י"א על שם שחונך בית המקדש והעבודה שכשהיונים גברו נטמא המקדש ובטל העבודה, וכשגברו החשמונאים טהרו את ההיכל והמקדש (שיבולי הלקט קעד).

י"א משום שמלאכת המשכן הושלמה בכ"ה בכסליו והיה המשכן מוכן לחנוכתו (מחזור ויטרי רלט).

ג. חנוכה מלשון חן (כה) שבכ"ה כסליו מצאו עם ישראל חנינה בעיני ה' (מחזור ויטרי רלט).

ד. חנוכה מלשון מנוחה שאסור במלאכה, כתב המהרי"ל קבלה בידינו שאסור לעשות מלאכה בשעה שהנרות דולקים, וי"א גם ביום הראשון ואחרון, ונראה ראיה מדקראו ליה חנוכה, לומר חנו בכ"ה שאסור במלאכה, דאם אין איסור כלל מה חניה שייך כאן דדוחק לומר חניה מלשון ממלחמה (הובא בב"ח סימן תרע).

ה. לפי שביום זה חנתה שכינה על ישראל (יסוד ושורש העבודה שער יב פ"א).

ו. חנוכה – על שם חינוך ההיכל ביום כה בכסלו, בימי חגי הנביא כמובא בנבואת חגי (ב-יח) שבכ"ד בכסלו הוסד ולמחרת חנכוהו בהקרבת קרבנות ובהדלקת הנר (מור וקציעה סימן תרע).

ז. לפי שהוא נוטרין של **ח' נרות והלכה כית הלל** (אבודרהם).

<u>הטעם שהוצרכו שמונה ימים כדי להשיג שמן טהור</u>

לפי שבשביל לייצר שמן זית טהור צריך שמונה ימים, שבעה ימי טהרה ויום אחד בשביל לעשות את השמן, ולכן הוצרכו שמונה ימים (בית יוסף תרע).

טעם אחר: לפי שהיו לוקחים את השמן מחלקו של אשר, כברכת יעקב אביו "מאשר שמנה לחמו" ומירושלים לחלקו של

אשר שבתקוע ארבע ימים הלוך וארבע ימים חזור ולכך היו צריכים שמונה ימים (ר"ן שבת כא:).

טעם אחר: כיון שהיוונים טימאו את כל בית המקדש וחיללו את כל כלי השרת היו זקוקים לשבוע בשביל לטהר את המזבח וכליו (אור זרוע ח"ב שרא).

הטעם שלא קבעו לבני חו"ל חנוכה ט' ימים מספק כמו בחג הסוכות

לפי שסוכות הוי מדאורייתא החמירו על כך מספק, משא"כ חנוכה דמדבריהם, והם אמרו לעשות ח' ימים והם מחשיבים את המולד (אליה רבא בשם בעל העיטור תרפד ס"ג, אבודרהם חנוכה).

טעם אחר: לפי שבחג הסוכות ושאר המועדים שעושים יום אחד מספק שמא הוא יום קדוש ואנו נוהגים בו חול, משא"כ בחנוכה שאין הטעם אלא להזכיר הנס שנעשה שהשמן דלק שמונה ימים אין צורך להוסיף יום (כנסת הגדולה הגהת טור תרע).

הטעם שתקנו דין מהדרין רק במצוות חנוכה

כיון שבשנה הראשונה לא נתקנה חובת הדלקה וכל אחד ואחד הדליק בעצמו נרות לכבוד הנס שאירע וכל אחד נהג בהדלקה הזאת בצורה אחרת, על כן בשנה הבאה כשחכמים תיקנו להדליק השאירו מקום להבדלים השנוים בקיום המצווה (מנחת ברוך).

טעם אחר: למרות שטומאה הותרה בציבור או דחויה בציבור, מ"מ הקב"ה עשה נס על מנת שישראל ידליקו נרות המנורה בשמן טהור, וזאת כדי להראות חיבתם של ישראל, ומכיון שהקב"ה הראה את חביבותם לישראל להמציא להם שמן טהור אף שזה אינו אלא הידור, כך גם אנו נוהגים בהידור במצווה זו (הגר"ח שמואלביץ).

טעם אחר: זכר להידור המיוחד של הכהן הגדול שהיה נוהג להדר ולעשות את מנחתו בשמן זית כתית, למרות שמעיקר הדין לא חייב בכך, וזה היה השמן שנמצא בחותמו של הכה"ג (אמרי אמת ליקוטים שבת כא ע"ב).

הטעם באמירת הנרות הללו מה שלא מצאנו בשאר קיום מצוות שיש חיוב לפרש ולהוציא בפה טעם המצווה בשעת קיומה אלא סומכים על הכוונה שמכוונים בשעת עשיתה

משם פירסומא ניסא שהרי עיקר מצווה הדלקה בשביל פרסום הנס, וע"י אמירת "הנרות הללו" מתפרסם הנס (ערוה"ש תרעו ס"ח).

טעם אחר: כיון שכל אחד שמדליק מדליק בקיבוץ בני ביתו, וחששו שמא אחד מבני הבית יבוא להשתמש בנרות, ע"כ תקנו להזהיר אותם ולומר "הנרות הללו קודש.. ואין לנו רשות להשתמש בהם" (שו"ת מהרש"ל ס' פה).

טעם אחר: כדי להזכיר התשועה ע"י מי היתה שהוא שבח לזרע של אהרן, וכן תקנו בתפילה שמזכירים בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול (סדר היום סדר חנוכה).

הטעם שנס חנוכה לא הוזכר במשנה

לפי שרבינו הקדוש מסדר המשנה היה מזרע דוד המלך ע"ה, ונס חנוכה היה על ידי בית חשמונאים שתפסו המלוכה ולא היו מזרע דוד, וזה הרע לרבינו הקדוש, ובכתבו המשנה ע"פ רוח הקודש נשמט הנס מחיבורו (בשם החת"ס).

ישנם המערערים על טעם זה ואומרים שלא יעלה על הדעת שרבינו הקדוש לא הזכיר את דיני חנוכה במשניות בגלל סיבות של קפידא (ראה זיו המנהגים).

יש שמבארים טעם אחר ע"פ הרמב"ם בפירוש המשניות (מנחות פרק התכלת) שמסביר מדוע במשניות לא מוזכר עניני תפילין ומזוזות על אף היותם חלק ממצות התורה, לפי שבזמן שחיברו את המשנה היו דינים אלו ידועים היטב לכל אדם ואדם, יתכן איפה לומר שגם הלכות חנוכה היו שגורים וידועים בפי כל, עד שרבי מסדר המשניות לא מצא נכון להעלותם בכתב במשניות (בית נפתלי מובא בנר מצווה).

יש שמועה המובאת בענין זה בשמו של הגר"א מוילנא, שממנין שבעה מסכתות קטנות היו עוד מסכת תפילין, ומסכת מזוזה, ומסכת חנוכה ומכיון שהיה ממסכת חנוכה לא כתבה רבי.

טעם אחר: לפי שעד רבי לא היה היתר לכתב את המשנה ובימי רבי נתחדשה ההלכה והותר לכתוב את המשנה, וכיון שמעיקר הדין אסור לכתוב את תורה שבע"פ ורק מפני שהתחילו לשכוח פרטים הותר לכתוב, וכל זה בשאר תורה שבע"פ, אבל מצוות נר חנוכה שנתחדשה בבית שני בימי רבי לא עבר זמן רב מזמן הנס עד שיהא חשש שיכחה ולכן לא כתב רבי דלא היה עת לעשות לה' (הגר"י גרינוואלד בקובץ הקדמות).

טעם אחר: לפי שרבי סמך על מגילת תענית שבו נזכרו דיני חנוכה (דרשות מהחיד"א דרוש ל"ב).

הטעם שקבעו את חנוכה על נס פך השמן ולא על נצחון המלחמה, רבים ביד מעטים וכו'

לפי ששאר המקרים יש פתחון פה למינים לומר מקרה הוא ולא ה' פועל כל זאת, אבל נס השמן שהיה בו להדליק רק יום אחד ונתרבה מעצמו עד שהספיק לשמונה ימים, אין צד לומר כי מקרה הוא וכולם יודו ויאמרו מאת ה' היתה זאת, לזכר נס זה תקנו להדליק נרות בכל לילה (מטה משה תתקעד).

טעם אחר: כדי שלא לעורר קנאת הגוים עלינו, שיאמרו שאנו חוגגים על מפלתם (אוצר כל מנהגי ישורון).

הטעם שהותר ליהנות ממעשה ניסים

הטעם שהיה מותר להדליק בשמן זה הרי מבואר (תענית כד ע"א) שאסור ליהנות ממעשה ניסים, וא"כ השמן ביום השני אסור באכילה מכיון שנעשה על ידי נס, א"כ הוי פסול למזבח ולא הוי ממשקה ישראל מן המותר לישראל, ולכאורה גם במנורה צריך ממשקה ישראל כמבואר בגור אריה יהודה (סימן יט ס"ק ג).

אפשר לומר על פי דברי החיד"א שבציבור לא נאמר שאסור ליהנות ממעשה ניסים, שכל הטעם שאסור ליהנות ממעשה ניסים משום שמנכין לו מזכיותיו ובציבור לא שייך דבר זה (מועדים לשמחה א).

הגר"ח מבריסק מישב שנס פח השמן לא היה בכמות – בהוספת השמן, אלא באיכות – שנתעצם כח השמן ודלק ח' ימים (מועדים בהלכה).

נהגו להרבות בסעודה, ונהגו להרבות זמירות ותשבחות בסעודות אלו והוי סעודת מצווה, ויש אומרים שיש בה מצווה לשמוח לפי שהיה יום חנוכת המזבח (שו"ע תרע) מהרמב"ם משמע שהוי ימי שמחה.

יש שכתבו שקבעו את ימי חנוכה אף למשתה ושמחה (מרדכי הארוך הובא בד"מ תרע ובחידושי אנ"ש על המרדכי פסחים) והטעם

לפי שבאותם ימים היתה חנוכת המזבח על ידי החשמונאים (מרדכי הארוך שם).

טעם אחר: שבזמן הזה נגמרה מלאכת המשכן (מג"א תרע ס"ק ג).

טעם אחר: לפי שבכל סעודה אומרים על הניסים ומהללים לקב"ה על הנס והגבורות והוא פירסומי ניסא (מרדכי ארוך).

טעם אחר: כיון שבחנוכה לא בטלה מגילת תענית נקרא יום טוב ואי אפשר בלא פת (ב"ח תרע בשם מהר"ש מאוסטרייד).

ויש חולקים וסוברים שהסעודות שמרבים בימי חנוכה הן סעודת הרשות שלא קבעום אלא להלל ולהודות ולא למשתה ושמחה.

הטעם שחלוק חנוכה מפורים, שבפורים סעודת היום היא מצווה ובחנוכה לא תקנו סעודה זכר לנס

לפי שחלוק הנס בפורים מחנוכה, בפורים היתה גזרה על הנפש להשמיד ולהרוג את כל היהודים מנער ועד זקן, משא"כ בחנוכה הגזרה הייתה על הרוחניות ולכן לא תקנו על זה חיוב סעודה (לבוש תרע ב).

המשבצות זהב מוסיף על דברי הלבוש שבפורים היה הכול על ידי נס, כמו שכתוב במגילה "בלילה ההוא" כמה ניסים היו באותו לילה, משא"כ בחנוכה הנס אע"פ שהיה הנס בסיעתא דשמיא היה על ידי אדם (יהודית), ופחות התפרסם נס זה ועיקר הנס התפרסם על השמן.

טעם אחר: שבפורים היה נס על הצלת הנפשות ודבר זה התפרסם בעולם, משא"כ בחנוכה אע"פ שהיה נס גדול לא התפרסם על המלחמה אלא עיקר הנס היה על פך השמן ולכן תקנו בעיקר על השמן להדליק נרות (ט"ז תרע ס"ק ג).

טעם אחר: לפי שישראל לא יקבעו משתה אם אין השמחה כוללת את כולם, ולכן לא קבעו ימי משתה בחנוכה לפי שמתו בו כמה מישראל במלחמת החשמונאים (יוסף לקח).

טעם אחר: לפי שבחנוכה היה הנס ע"י מלחמה שהיהודים נלחמו באויביהם ונצחו, משא"כ בפורים שהנס נעשה מאליו בלתי מלחמה, ולא עוד אלא שהמלך היה עכו"ם ונתן רשות להרוג בעכו"ם, והוא פלא פלאות ונמצאת השמחה כפולה, וע"כ קבעום גם למשתה ושמחה (כה"ח תרע ס"ק יא).

טעם אחר: בפורים קבעו למשתה ושמחה לפי שהתשועה באה להם על ידי משתה ושמחה שעשתה אסתר, ומתוך המשתה נתלה המן ועלה מרדכי לגדולה, לא כן בחנוכה שהנס היה בענין הנרות (מאמר מרדכי).

טעם אחר: יש מבארים על פי מה שמבואר בשו"ע סימן תצב דנוהגים להתענות בבה"ב אחר פסח וסוכות שמא מתוך שמחה ומשתה באו לידי עבירה אבל אחר עצרת שרק יום אחד אין לחשוש, ולכן לא תיקנו בה"ב אחר עצרת ולכן חנוכה שהוי שמונה ימים לא רצו לקבוע לימי שמחה ומשתה שלא יבוא לידי עבירה (שו"ת כנף רננה סימן פ).

טעם אחר: לפי שבפורים קבלנו את התורה (כמש"כ במסכת שבת פח ע"א) וכתיב (משלי ט ה) "לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי" ולכן עושים משתה ושמחה (מחב"ר אות ד הובא בכה"ח תרע יא).

טעם אחר: לפי שיעקב אבינו נפטר ביום א' של סוכות ונמשכו ימי אבל ובכי של מצרים שבעים יום נמצא כי השביעים יום מסתיימים בכ"ה בכסלו, ואין זה מן הראוי לעשות ימי משתה ושמחה בגמר אבילות של יעקב אבינו, (טעם זה לדעה שיעקב אבינו נפטר בחודש תשרי) (חת"ס פרדס משה חנוכה, בני יששכר חודש כסליו טבת מאמר א).

מנהגי ימי חנוכה

נהגו לאכול מאכלי חלב בחנוכה והטעם:

לפי שהנס היה על ידי חלב, שיהודית בן יוחנן כהן גדול האכילה את האויב תבשיל של גבינה כדי שיצמא וישתה וישתכר, ונרדם והרגתו וברחו כולם (שו"ע תרע ב).

טעם אחר: לפי שבימים אלו ניצלו מן היונים שרצו לבטל את התורה מישראל ונחשבים ימים אלו כעין זמן נתינת התורה מחדש, וכשם שאוכלים מאכלי חלב בחג השבועות כך נוהגים לאוכלם בחנוכה (בני יששכר טבת מאמר ג מב).

טעם אחר: שחלב רמז לשלושה מצוות שגזרו לבטלם שהם חודש שבת ומילה ומסרו ישראל עצמם עליהם

האות **ח'** דחלב היא האות הראשונה של חודש. והאות **ב'** דחלב היא האות השניה של שבת והאות **ל'** של חלב היא האות השלישית של מילה (בן איש חי פרשת וישב כג).

אכילת סופגניות

נהגו לאכול סופגניות, והטעם לפי שבחנוכת בית חשמונאי טיהרו את המקדש, ואילו אבני המזבח ששקצו היונים לא יכלולטהרם וגנזום (ע"ז נב ע"ב), והצטערו על כך, ולכן נהגו לאכול מאכלים שמברכים עליהם ברכת מעין שלוש שבה מוזכר "ועל מזבחך", משא"כ בברכת המזון שאין מוזכר בה מזבח ביחוד, ובטעמא דמילתא כתב הגרשז"א משום דטעם פירות תלוי במזבח כדכתיב בסוטה משחרב בית המקדש ניטל טעם פירות (שלמי מועד נג).

הטעם שמטוגנות בשמן: לפי שהוא נטגן בשמן והוא זכר לנס חנוכה שהיה בשמן (אבי הרמב"ם בקובץ שריד ופליט) .

משחק הסביבון

כתב ה"בני יששכר" (אות ה) מנהג אבותינו בימי חנוכה לשחק בחתיכת עץ מרובעת. על הסביבון שהוא אחד מסמלי החג המובהקים בארץ ישראל מופיעות האותיות נגה"פ: "נס גדול היה פה". ואילו על סביבונים בחוץ לארץ מופיעות האותיות נגה"ש: "נס גדול היה שם".

טעם במשחק הסביבון

הטעם למשחק הסביבון שבימים ההם כאשר גזרו היונים "להשכיחם תורתך" ולא לעסוק בתורה היו מתאספים אבות ובנים ללמוד תורה במקום סתר, וכשהיונים היו מגיעים לבדוק האם לומדים תורה היו האבות והבנים משחקים בסביבון להראות שאינם לומדים, ובכדי לפרסם הנס שבזכות משחקי הסביבון יכלו ללמוד תורה הנהיגו לשחק כן בחנוכה (אוצר כל מנהגי ישורון יט ד).

מובא בשם האבני נזר שאמר כיון שישנו ענין שכל בני הבית ישתתפו בהדלקת הנרות משום פירסומא ניסא לכן הנהיגו לשחק ולהשתעשע כדי שהילדים לא ירדמו לפני הדלקת הנרות (ס' פסקי תשובות ח"ו עמוד תסג בשם ספר שיח שרפי קודש).

טעם אחר: מובא עפ"י מה שכתוב בתהילים (לב-י) "רבים מכאובים לרשע והבוטח בה' חסד יסובבנו" היינו כיון שסמכו עם ישראל על הקב"ה, עשה להם נס עשה להם הקב"ה נס ונצחו את היונים ועל זה אנו משחקים בסביבון בימי חנוכה לרמוז על הנ"ל "שהבוטח בה' חסד יסובבנו" (בשם רבי רן יוסף חיים מסעוד אבוחצירא הובא בבטאון מרי"ח ניחוח פרשת וישב התשע"א).

בחנוכה מסובבים את הסביבון מלמעלה לומר שהנס בחנוכה היה על ידי איתערותא דלעילא, **ובפורים** מסובבים מלמטה לומר שהנס היה על ידי איתערותא דלמטה (בשם האבני נזר).

צדקה

נהגו שהעניים מסתובבים בפתחים ונותנים להם מעות לצדקה מג"א כתב נהגו הנערים (מג"א, משנ"ב תרע).

הפרי מגדים כתב טעם לפי שבני ישראל התרשלו באותו דור בתורה ובעבודה ובגמילות חסדים בממון, ונענשו בכך שגזרו עליהם היונים גזירות וביטלו אותם מתורה ועבודה בבית המקדש ומשום הכי מחויבים אנו בימי החנוכה להתחזק בלימוד התורה ובעבודה שזו תפילה ובגמילות חסד בממון ובגוף (פמ"ג א"א רס תר"ע).

טעם אחר: כדי שיכנס ויצא העני מביתו בין הנר למזוזה, וכך הוא מקים את מצוות אהבת ה' "בכל לבבך" ביחוד ה' במזוזה, "בכל נפשך" בנר חנוכה (שנר ה' נשמת אדם), "ובכל מאודך" בצדקה לעני, ועי"ז יתברך ויתקים בו "ויהי נעם ה' אלוהינו עלינו" נעם ר"ת נר עני מזוזה (דרשות החתם סופר ח"א עמ' סח).

טעם אחר: על פי מה הרמב"ם שכתב בהלכות חנוכה (פ"ג ה"ג) שהתקינו חכמים שבאותו הדור שימי חנוכה יהיו ימי שמחה והלל ובהלכות מגילה (פ"ב הי"ז) כתב הרמב"ם שאין שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים יתומים אלמנות וגרים, שהמשמח לב האומללים האלו דומה לשכינה, ולכן יש לתת צדקה בחנוכה (רבבות אפרים ח"א סת"מ).

טעם אחר: לפי שהיוונים פשטו ידיהם בממונם של ישראל כמבואר ברמב"ם (חנוכה ג א) ובחנוכה הושיעם השי"ת וניצלו מהם לכן המנהג לעשות מצוה בממון להרבות צדקה בחנוכה (שו"ת אמרי כהן סימן לח).

טעם אחר: משום שישראל מפזרים בכל יו"ט ממון רב לחיבוב המצווה, ובחנוכה ההוצאות אינם מרובות לפיך מוצאים ממון בשביל חיזוק ת"ת, וגם מחלקים מעות לתינוקות לפרסם הנס ולחבב המצווה, כי מצווה שעולה הרבה חביבה יותר (ספר בינת ישראל).

טעם אחר: כיון שחנוכה דומה לפורים לפי שנעשה ג"כ נס בו ביום ובפורים מרבים בצדקה (נוהג כצאן יוסף חנוכה יא).

בספר חנוכת הבית כתב הטעם לפי שתיבת חנוכה באתב"ש עולה בגמטריא "סוד צדקה", והוסיף שהצדקה צריכה לינתן בסתר כמו השמן שמצאו המכבים שהיה סמוי מן העין.

רמז לדבר נס חנוכה (199) גמטריא צדקה (199).

הטעם נהגו לתת מעות לקטנים

הטעם: הואיל והיונים רצו לבטל תורה מישראל לכן מעודדים את הילדים ללימוד תורה על ידי מתן מעות, והרמב"ם (הלכות תשובה ריש פרק י' ה"ה) מבאר כיצד המלמד ישדל את הילד ללימוד "למוד פרשה זו או פרק זו ואתן לך דינר או שני דינרים" ולכן בימי חנוכה נותנים דמי חנוכה כדי לחזקם בלימוד התורה (פרי יצחק חנוכה ז).

טעם אחר: הואיל ובחנוכה נוהגים העניים לחזר על הפתחים לכן נוהגים לתת דמי חנוכה לילדים כדי לא לבייש את מקבלי הצדקה (כנסת יחזקאל). **טעם אחר:** על פי הקבלה.

טעם אחר: כדי לשמח את הפעוטות, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות יו"ט לענין שמחת יו"ט לתת להם (לקטנים) אגוזים ומגדנות (הובא בשו"ע או"ח תקכט ב) וגם בחנוכה הם ימי שמחה והלל כמו שכתב הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ג) ולכן מחלקים להם כסף ומתנות כיון שהם ימי שמחה.

יש שכתבו שמקור דין זה (לתת לנערים) מהמנהג שהיו נותנים מעות למלמדים והיו שולחים המעות ע"י התלמידים ומזה נשתרבב המנהג שנותנים מעות לילדים (ספר אמת ליעקב הערה 580).

יש שנהגו לתת המעות ביום חמישי של חנוכה וכך נהג הגר"י קמינצקי (ספר אמת ליעקב סימן תרע) וכן מובא שהגרי"י (אורחות רבינו ח"ג עמוד א אות ג) ובטעם הדבר הסביר הגרח"ק שליט"א בשם אביו דה' של חנוכה לעולם אינו חל בשבת.

על הניסים

בשמונה ימי חנוכה שתחילתם בליל כ"ה בכסלו, אומרים על הניסים, בשמו"ע אחרי מודים, ובברכת המזון בברכה שנייה לפני ברכת הארץ (שו"ע תרפב).

והטעם באמירה זו, לפי שעיקר תקנת החנוכה היא בהלל והודאה (בית יוסף תרפב א).

הטעם שעל הניסים נתקן לאומרו בברכת מודים

כיון שכל עיקר על הניסים להודאה נתקן, לכן מקומו בתפילת הודאה (רש"י שבת כד, א).

הטעם שאומרים על הניסים לפני ועל כולם ולא בברכת רצה כיעלה ויבוא

לפי שיעלה ויבוא היא תפילה ולכן אומרים אותו בין התפילות, משא"כ על הניסים זו הודיה היא ואומרים אותה בברכת הודיה (ערהו"ש תרפב א, שערי הלכה סימן ג א).

אמירת על הניסים במוסף ר"ח ושבת

גם במוסף של ראש חודש ושבת אומרים על הניסים אע"פ שאין לחנוכה מוסף, **והטעם:** כיון שזה יום שאדם חייב בו בד' תפילות צריך להזכיר של חנוכה בכל התפילות (שבת כד, א, שו"ע תרפב ב).

אמירת על הניסים ברכת מעין שבע

בשבת חנוכה אין מזכירים ברכת מעין שבע של חנוכה (רוקח), **והטעם:** לפי שלא נתחייב היום (חנוכה) בברכה זו דאלמלא

שבת אין ש"ץ יורד לפני התיבה (ע"פ הגמרא שבת כד, ב, רמב"ם תפילה פרק ט ה לכה יב).

אמירת על הניסים בעל פה

המתפלל בעל פה יזהר בתפילה ראשונה של חנוכה לשנן קודם התפילה נוסח על הניסים,

הטעם: לפי שאין אומרים אותו אלא לפרקים אין רגיל בו כ"כ, ולכתחילה צריך להתפלל ראשונה מתוך הסידור (שע"ת, משנ"ב סימן ק ס"ק א).

הכרזה של השי"ץ על הניסים

בספר כל בו מובא שהשליח ציבור מכריז לפני תפילת שמו"ע לומר על הניסים, **ומכריזים בתפילת ערבית ולא בשחרית, והטעם:** משום שאסור להפסיק בין גאולה לתפילה ובתפילת ערבית להכריז אינו חייב לסמוך מעיקר הדין, **והטעם שהכרזה לא הוי הפסק** דהוי צורך תפילה (שו"ע רלו ב).

יש שנוהגים שאין החזן מכריז, הטעם: ע"פ מה שכתב שם המג"א דאפשר שרק ר"ח דהוא דאוריתא וגם אם לא אמרו מחזירים אותו לכן מכריזים, משא"כ חנוכה ופורים דאם לא אמר אין מחזירים אותו אפשר שאין מכריזים.

טעם אחר: לפי שחוששין לסוברים שהוי הפסק, ומ"מ שמגיע הש"ץ ליעלה ויבוא או על הניסים יגביה קולו להזכיר לציבור.

טעם אחר: לפי שבחנוכה מדליקים נרות בבית הכנסת קודם ערבית ולכן זוכרים לומר על הנסים ואין צורך בהכרזה (ליקוטי מהרי"ח).

הטעם שאומרים ועל הניסים עם ו' החיבור (משנ"ב תרפב א)

לפי שהוא המשך לברכת הודאה שהתחיל בה דסדר הברכה היא שהולך ומונה כל מה שצריך להודות ולהלל ובחנוכה מוסיף עוד דבר שצריך להודות (ערוה"ש תרפב א).

הטעם שלא נזכר בו נס פך השמן

לפי שעל נס פח השמן תקנו הדלקת נרות, ועל נס הנצחון תיקנו הלל והודאה וא"כ בהודאה בשמו"ע אין צריך להזכיר נס פך השמן כי לשם כך אנו מדליקים נרות ומברכים שעשה ניסים, ובשמו"ע שתקנו הודאה, להודאות ולהלל על נצחון האויבים ע"כ מוזכר נס הנצחון בעל הניסים (בית ישראל ח"א רי).

והדליקו נרות בחצרות קודשיך

הטעם שאומרים שהדליקו נרות בחצרות קדשך והרי מקום המנורה היה בהיכל.

ביאור א: על פי קושית החת"ס איך היו מחנכים בכ"ה, הרי קימ"ל (מנחות ו, א) דאין מחנכים המזבח אלא בעבודת השחר ונראה מכח קושיא זו שלא היו יכולים להדליק בהיכל ואע"פ מגודל השמחה היו רוצים לקים המצווה ולכן היו מדליקים בחצר המקדש (וילקט יוסף מונקשט תרעב נג).

ביאור ב: ע"פ הירושלמי (שקלים פ"ד ה"ב) דהשולחן והמנורה והמזבח מעכבים זה על זה ולפי המתבאר במגילת תענית (פ"ט חנוכה) דהמזבח לא נגמר רק אחר ז' ימי חנוכה כמבואר באו"ז (חנוכה אות שיא) א"כ איך הדליקו המנורה והרי מזבח מעכב, ומבואר בירושלמי דמה שהכלים מעכבים דווקא בפנים במקומם, ופסק הרמב"ם (ביאת המקדש פ"ט ה"ז) דהדלקת נרות כשרה בחוץ, ע"כ הדליקו בחצר כדי שלא יעכב המזבח (משנת שכיר ח"ב רי"ט) .

הטעם שמסיימים בעל הניסים כחנוכה "וקבעו שמונה ימי חנוכה" ובפורים אין מסיימים כן

לפי שקבעו שייך לומר רק על תקנת חכמים ולא על תקנת נביאים ומה שתקנו למעלה, ולכן חנוכה שהיא תקנת חכמים כמבואר ברמב"ם (פרק ג הלכות חנוכה הלכה ג) שחכמים שבאותו הדור התקינו שמונה ימי חנוכה, שייך לומר "וקבעו".

משא"כ פורים שהיא תקנת נביאים וכדכתב ברמב"ם (פ"א) "והדברים ידועים שהיא תקנת הנביאים",ובפרט שהוא דבר שלא יתבטל כמ"ש "שקיבלו למעלה מה שקיבלו למטה", על כגון זה לא שייך לכתוב "וקבעו".

טעם אחר: לפי שמצות פורים רבים הם ואי אפשר לסיים בה "וקבעו פורים בשמחה והודאה" שהרי יש בה עוד מצות קריאת המגילה, מתנות לאביונים, משלוח מנות, ולפרט כל זאת בחתימה לא ניתן לפרט.

טעם אחר: לפי שהדברים שנתחייבו בהם בפורים כתובים ועומדים במגילת אסתר שניתנה ליכתב, ועל דבר שכתוב וחתום אין מן הראוי להזכיר בתפילת הודיה, משא"כ חנוכה שלא ניתנה ליכתב, וגם במשנה אינה מוזכרת, לכן קבעו חכמים בתפילת על הניסים להודיע שנקבע בזמן קדמון על ידי חכמים שבאותו הדור (שו"ת צי"ץ אליעזר חלק יח סימן מב).

ביאור המילים בעל הניסים:

"בימי .... חשמונאים" – הכוונה ליוחנן כה"ג, **יש שאומרים חשמונאי** מלשון גדולה (בית יוסף תרפ"ב בשם אורחות חיים), **"מלכות הרשעה"** אין לומר הר' בחיריק **אלא בחטף** (באר היטב תרפב א, ערוה"ש שם ב), **והטעם:** לפי שרשעה בחירק הוא שם דבר ובחטף הוא שם תואר, על דרך הכתוב ביחזקאל "מדרכי הרשעה" **והיא שם תואר** (הגהות מוהר"א אזולאי תרפב בשם מטה משה).

חשמ(ו)נאי – ר"ת חודש, שבת, מילה, נדה, ארוסה, יחוד ה', שרצו היונים לבטל (אוצר כל מנהגי ישורון עמוד 48).

"זדים ביד עוסקי תורתך" – **ולא אומר דבר והיפוכו כמו כל על הניסים, והטעם כתב הבית יוסף** משום שכתב כדרך הפסוק (תהילים קיט נא) "זדים הליצוני עד מאוד ומתורתך לא נטיתי" (ב"י תרב בשם אורחות חיים).

"שעשית לאבותינו" – **אין אומרים** "כשם שעשית ניסים לאבותינו כן תעשה לנו בעת הזאת", **והטעם:** לפי שברכת הודאה הוא על לשעבר ולשון כן תעשה לנו הוא תפילה על להבא ואין מערבין להבא בלשעבר, ולכן אומרים על הניסים.. שעשית לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה" (לבוש תרפב קב).

"על המלחמות", והטעם שאומרים גם בעל הניסים וגם בפיוט מעוז צור על המלחמות בלשון רבים הרי היתה מלחמה אחת לפי שמבואר שהיתה ליונים מלחמה אחרת בארצם ולכן הוצרכו ללכת למלחמה היא.

ברמזיו – **א.** בעל הניסים יש קב"ד אותיות, כנגד מנין יוחנן שהוא חיבר את על הניסים (כל בו סימן מד).

ב. לפי שיש קב"ד כמנין אותיות מ"תפילה למשה" (תהילים צ א) עד "ויהי נועם" (שם יז), שאמרו משה על מלאכת המשכן, ורצה להקימו בכסלו אמר לו הקב"ה שמחה של כהנים אחרת תהיה בכסלו (כל בו סימן מד).

<u>בדיני על הניסים בתפילה</u> (שו"ע תרפב ס"ק א)

שכח ולא אמר:

נזכר לפני "ברוך אתה ה' הטוב שמך" אפילו נזכר בין אתה לה' חוזר לעל הנסים (תרפב א).

נזכר לאחר שאמר ה', אין לומר "למדני חוקיך", והטעם: לפי שהלכה היא שאם לא אמר על הניסים אינו חוזר, ממילא הוי הפסק באמצע הברכה אם יחזור ויאמר (חיד"א שו"ת יוסף אומץ סימן ח').

נזכר לאחר שסיים תפילתו אינו חוזר (טור תרפב א). דקי"ל כל יום שאין בו קרבן מוסף אם לא אמר מעין המאורע אין מחזירים אותו, **והטעם** שהוי תקנה דרבנן ולא דאוריתא ואם חוזר הוי ברכה לבטלה (ס"ק א).

יש אומרים שיאמר: "הרחמן הוא יעשה לנו ניסים ונפלאות כשם שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה..." וממשיך "בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול..." וכו', **ואומר זאת בשמו"ע אחר** גמר התפילה דרך בקשה קודם "יהיו לרצון" (א"ר משנ"ב תרפב ס"ק ד).

התחיל בטעות לחזור בתפילה, יפסיק מיד אפילו הוא באמצע הברכה (שו"ת מכתם לדוד כב הובא בשערי תשובה תרפב ד"ה אמר).

טעה ואמר על הניסים אחר רצה והשלים תפילתו אינו חוזר (שעהר"צ תרפב ב) נזכר בעודו בברכת הודאה יאמרנה שוב במקומו (שו"ת נשמת חיים סג).

המתפלל ערבית בפלג המנחה של כ"ד כסליו יאמר על הניסים (שעה"צ תרצג ס"ק ו).

לדלג על הניסים כדי להספיק אמירת קדושה עם הציבור

אין לדלג על הניסים בשביל להספיק אמירת קדושה בציבור, כמו שאין לומר שלום רב במקום שים שלום לשם כך (שו"ת פרי השדה ג קט).

<u>על הניסים ברכת המזון</u>

מקור דין על הניסים בברכת המזון מהגמרא בשבת (כד ע"א) שמסתפקת האם צריך להזכיר חנוכה בברכת המזון, ופשטו שאין צריך להזכיר, אלא שאם בא להזכיר מזכיר בהודאה, **והטעם:** דדינה כתפילה מה תפילה בהודאה אף ברכת המזון אומרים בברכת הודאה.

בברכת המזון בשבת ור"ח, מזכירים של חנוכה בברכת הארץ ושל שבת ור"ח בבונה ירושלים

הטעם שלא מקדימים של שבת ור"ח אע"פ שתדיר ואינו תדיר תדיר קודם, לפי שתקנו לומר של חנוכה בברכת הארץ שהיא לפני בונה ירושלים ותקנה לא זזה ממקומה, (כל בו סימן מה).

הטעם שאין מזכירים "על הניסים" בברכת "מעין שלוש"

לפי ש"על הניסים" ראוי להזכירו בברכת הודאה, בתפילה ב"מודים" ובברכת המזון ב"נודה לך", ובברכת "מעין שלוש" שאין בה ברכת הודאה אין לומר ואע"פ שאומרים נודה לך על הארץ מ"מ אין להפסיק שם לפי שצריך לסמוך מעין החתימה לחתימה, ולכן אין מזכירים בברכה זו (לבוש רה).

טעם אחר: כיון שלא הוזכר בתורה (מחצית השקל סימן רח ס"ק יח).

טעם אחר: לפי שאנו רואים בלשון חז"ל שתקנו בברכת מעין שלוש לשון של תפילה ובקשה כעין המאורע כעין הודאה בברכת המזון, כגון בשבת "ורצה והחליצנו ביום השבת" וביו"ט "ושמחנו", או בר"ח ור"ה "וזכרנו לטובה וכו'", ובחנוכה ובפורים איך יאמרו כעין המאורע "ותעשה עמנו ניסים בימים אלו", וזה א"א משום שאין מתפללים על מעשה ניסים ע"כ לא תיקנו להזכיר חנוכה בברכת מעין שלוש (אליהו זוטא תרפב –ב).

טעם אחר: אפשר לבאר על פי התוס' (בשבת כד. בד"ה מהו להזכיר) שכתב ביאור ספק הגמרא האם להזכיר חנוכה בברכת המזון, דבתפילה פשיטא לגמרא דצ"ל כיון שבציבור היא ואיכא פירסומא ניסא, אבל בברכת המזון שהיא בבית ליכא פירסומא ניסא כולי האי ע"כ, ומדיוק לשונו "כולי האי" משמע שמעט פירסומא ניסא יש גם בברכת המזון ומשו"ה הצריכו לומר בה עלה"נ, וא"כ אפש"ל דזה דווקא בסעודת פת שמסובים בה הרבה אנשים או בני הבית, אבל בפת הבאה בכיסנין או בפירות שאין דרך לאכול אלא יחידי, אין בזה כלל פירסומא ניסא ומשו"ה לא תקנו לומר על הנסים (נימוקי או"ח תרפב).

בדיני על הניסים בברכת המזון

נזכר לפני "ברוך אתה ה'" אומר מיד.

נזכר לאחר ה' אינו חוזר כתפילה (טור תרפב א), **והטעם** שאינו חוזר לפי שקימ"ל כל יום שאין בו קרבן מוסף אם לא אמר מעין המאורע אין מחזירים אותו שהוי תקנה מדרבנן ולא דאורייתא והוי ברכה לבטלה (סק"א).

ובמקום זה יש אומרים שיאמר: "הרחמן הוא יעשה לנו ניסים ונפלאות כשם שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה..." וממשיך "בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול..." וכו'. **ואומר זאת** כשמגיע ל"הרחמן" (שו"ע תרפב ס"א).

בר"ח טבת יאמר קודם הרחמן הוא יחדש עלינו את החודש הזה ואח"כ הרחמן שלחנוכה, והטעם: משום דתדיר (ר"ח) ואינו תדיר (חנוכה) תדיר קודם (משנ"ב תרפב ס"ק ג).

ובשבת יקדים של חנוכה, והטעם אע"פ ששבת תדיר, כיון שהזכיר של שבת ברצה, ואמירת הרחמן אינו מעיקר הדין (שו"ת רבבות אפרים ח"ג סימן תנג אות ב).

הרחמן הוא יעשה לנו נסים כמו שעשה לאבותינו

והטעם שאומר הרחמן הוא יעשה לנו ניסים והרי בגמרא בברכות (ס, א) כתוב דאין להתפלל שיעשה לו נס (בכור שור נדפס בסוף ספר תבואות שור שבת כא ע"ב)

הנ"מ ביחיד שלא יתפלל מהטעם דמי שאמר שראוי הוא לנס אבל שמתפלל שלרבים יעשה נס יכול להתפלל (בכור שור).

טעם אחר: בספר ישועת יעקב (תרפב) כתב לבאר לפי שהטעם שאסור להתפלל על נס מפני שמנכים לו מהזכיות, ועל נס כזה שע"י נתקדש שמו של הקב"ה אין לחשוש לניכוי זכיות, כי מאחר שיתפרסם ויתרומם שמו של הקב"ה שכרו הרבה מאוד

טעם אחר: דמה שנאמר בגמרא בברכות שאסור להתפלל על נס דווקא נס שאינו בדרך הטבע כגון להתפלל על נקבה שתהפך לזכר, אבל על נס שבדרך הטבע כנצחון החשמונאים, שבא ע"י נצחון במלחמה מותר להתפלל (בכור שור).

חל יום א' דחנוכה ביום א' והמשיך סעודה שלישית דשבת לתוך הלילה אין אומרים על הניסים בברכת המזון.

הטעם: לפי שהזכרת על הניסים באה לפני רצה, ולכן יש מקום יותר לחשוש לתרתי דסתרי (פסקי תשובה הערה ו).

טעם אחר: כיון דהזכרת המאורע בחנוכה אינו אלא רשות (ע"פ משנ"ב קפד ס"ק לג).

שכח לומר על הנסים בשבת חנוכה – אינו חוזר אע"פ שחיב לאכול מצד השבת, ולכאורה כיון שחייב לאכול יהיה חייב לחזור, אעפ"כ אינו חוזר, **והטעם:** משום שחיוב סעודה אינו מחמת חנוכה אלא מחמת שבת.

ועוד שלא תקנו חכמים שבמקצת ימי חנוכה יחזרו ובחלקם לא יחזרו וכיון שברוב הימים אינו חוזר גם בשבת אינו חוזר (עיין פרמ"ג מש"ז תרפב ס"ק ד משנ"ב קטו סו"ס לג).

התחיל סעודתו ביום השמיני של חנוכה ונמשך עד הלילה שהוא מוצאי חנוכה אומר על הנסים (עפ"י שו"ע קפח סק"י).